

Лагутіна Ірина Вікторівна

Національний університет

"Одеська юридична академія"

к.ю.н., доцент кафедри трудового права та

права соціального забезпечення

Юридична природа особистих немайнових трудових прав

Права людини - невід'ємний елемент людської особистості і людського буття. Тому процес формування концепції прав людини пройшов тривалий шлях, тісно пов'язаний з історією розвитку суспільства. Проте на всіх етапах розвитку суспільства концепція прав людини формувалася під визначальним впливом таких чинників як філософські погляди і правова регламентація. Подвійний характер природи прав людини обумовив появу природно-правової та позитивної теорій.

Питання про направлення і тенденції розвитку особистих немайнових прав становить значний інтерес. Метою статті є дослідження юридичної природи особистих немайнових трудових прав, ґрунтуючись на доктрині природних прав людини. Важливе значення для вирішення поставленої мети мають праці таких видатних вчених, як С.С. Алексєєв, М.І. Бару, Б.К. Бегичев, Л.Ю. Бугров, Б.М. Генкин, Л.Я. Гінцбург, С.Ю. Головіна, А.Д. Зайкін, С.А. Іванов, О.С. Іоффе, І.Я. Кисельов, Р.З. Лівшиць, М.В. Лушнікова, Н.І. Матузов, Ю.П. Орловський, А.Є. Пашерстник, М.М. Семенюта, В.Н. Скобелкін, О.В. Смирнов, Л.С. Таль, Е.Б. Хохлов, А.М. Ерделевскій та ін

Для визначення правової природи особистих прав людини доцільно застосувати саме природно-правовий і позитивістський підходи. Названі підходи, по-перше, найбільш повно відображають закономірності виникнення і закріплення в праві особистих прав, по-друге, знаходять своє продовження при розкритті змісту окремих конституційних особистих прав.

З розвитком людських потреб зміст особистих прав наповнюється новими можливостями, які потім можуть бути зафіксовані у праві і гарантовані ним.

Вчення про права особистості розробили представники природно-правової школи (Ж. Ж. Руссо, Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін.). В основі концепції природного права - звідки, власне, і відбувається вчення про природні права людини - лежить ліберально-демократична традиція суспільно-політичної думки, що розвивається вже майже три століття. Природне право включає в себе ідеали свободи, справедливості, рівності усіх перед законом.

Людина вже в самий момент своєї появи набуває природне право на захист природжених прав. Якщо мислителі цього напрямку розходилися між собою, то тільки в перерахуванні цих прав: одні нараховували їх більше, інші менше, але саме існування природжених прав особистості у них не викликало ніяких сумнівів. Відгуком цієї теорії є § 16 Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 року, який говорить: "Кожна людина має природжені права, вже самим розумом диктуються права і внаслідок цього має шануватися як особистість" [1, с. 131].

Негативно налаштована до всього "природженому" і "невід'ємного", позитивістська юриспруденція першої половини XIX століття виражалася у ствердженні, що закон охороняє життя, свободу або честь громадян, але ніяких прав на життя, свободу і т. д. немає, і сама конструкція цих прав є штучною.

Проте, в кінці XIX століття юриспруденція і законодавство знову заговорили про права особистості.

Невідчужувані права і свободи людини отримали підтримку і захист в працях багатьох відомих дореволюційних російських вчених, таких як В.М. Гессен, Б.А. Кістяківський, П.І. Новгородцев, Л.І. Петражицький, А.І. Покровський, В.С. Соловйов, Б.М. Чічерін і ін.

Абсолютна основа природного права розкривається в моральній ідеї особистості, яка виступає ідеалом і метою для самої себе і з цієї точки зору

оцінює політико-правову реальність. Автономна моральна особистість являє собою основу ідеального суспільного устрою, її природно-правовий ідеал служить засобом і критерієм в організації правопорядку і політичних інститутів. А так, як між ідеалом і реальністю, як вважав Новгородцев, завжди існує розрив, то особистість як носій природно-правової ідеї постійно конфліктує з чинним законом [2] .

З одного боку, проголосивши основою будь-якого позитивного права природні права окремо взятої людської особистості і визнаючи на цій підставі право на самовизначення людини в усіх областях соціального життя, включаючи і господарську сферу суспільства, законодавці Нового часу зробили конкретні заходи, щоб забезпечити можливість безперешкодного здійснення зазначеного права. Вартий уваги в цьому відношенні знаменитий Закон Ле Шапельє періоду Французької революції (1791 р.). Сенс Закону в загальному зводився до наступного: вище призначення держави - забезпечення права людини вільно розпоряджатися собою, в тому числі і своєю здатністю до праці; на цій підставі держава не тільки сама не втручається в самовизначення вільної особистості, але й забороняє формування і діяльність інших соціальних інститутів, перш за все громадських об'єднань, які утворюються за принципом єдності професії (як працівників, так і роботодавців) і здатні здійснювати подібне втручання [3, с. 25].

Грунтуючись на доктрині природних прав людини, Л.С. Таль писав про те, що «робочій силі, як предмету зобов'язання, притаманні всі особливості особистих благ. Вони не можуть бути відчужуваними». Продовжуючи цю думку, Л.С. Таль підкреслював: «Сучасне правосвідомість явно схиляється до визнання робочої сили частиною особистої правової сфери людини і потребує охорони від зазіхань нарівні з іншими особистими благами» [4, с. 125].

Концепція прав і свобод особистості, запропонована професором М.М. Ковалевським, базувалася на історико-соціологічному підході з активним

використанням методу порівняльного правознавства. Її основне кредо полягало у подоланні крайнощів індивідуалістичної і колективістської теорій прав людини на основі ідей солідарності. Суспільна солідарність, на думку вченого, має строго певні закони і традиції, які не допускають ніякого свавілля або розсуду. Справжню і глобальне завдання правової науки взагалі і вчення про особисті права, зокрема, він полягав у правильному встановленні цих законів і традицій. У вченні М.М. Ковалевського про особисті права гідне місце відведено саме блоку соціально-економічних прав [5, с. 18].

Особисті немайнові права відрізняються своїми теоретико-правовими властивостями: 1) наявність такого морально-етичного та юридичного елемента, як «недоторканність»; 2) більш індивідуалізований у порівнянні з іншими правами і свободами характер; 3) вони відносяться до категорії суб'єктивних прав, але несуть у собі й певні елементи правоздатності; 4) особливістю відрізняються форми правового закріплення аналізованих соціальних благ: не тільки через норми про права і свободи, але часто вони бувають сформульовані як заборони; 5) вони реалізуються переважно у формі триваючих, стійких станів взаємовідносин індивіда з навколишнім його дійсністю [6, с. 12].

Протягом століть норми про права людини розвивалися, наповнювалися змістом і поширювалися на всі соціальні групи і безліч країн. Світове співтовариство визнало універсальний характер досягнень в галузі прав людини. Процес універсалізації прав у частині закріплення прав і свобод людини набуває все більш глобальний характер. У більшій частині універсалізація стосується особистих прав і свобод, які по своїй суті відображають загальнолюдські цінності. Загальновизнані норми міжнародного права, закріплюють особисті права, знаходять своє відображення в національному законодавстві більшості держав.

Однією з основних тенденцій розвитку трудових прав і сучасного трудового законодавства стало зміщення ціннісних пріоритетів у змісті

трудових прав в сферу забезпечення всебічного розвитку особистості. Цей напрямок у подальшому розвитку трудових прав пов'язано з перенесенням акцентів з «економічної» людини на особистість, її особисті блага. Ціннісні пріоритети прав людини все більше переміщуються зі сфери економічної та фізичної безпеки людини в сферу суб'єктивного самопочуття і «якості трудового життя» [7, с. 107].

До 60-х роках XX століття склався ряд теорій і концепцій, покликаних поліпшити становище у сфері праці: «гуманізації праці», «збагачення праці», «виробничої демократії». Теорію «гуманізації праці» являє собою адаптацію трудової діяльності до людини і включає раціоналізацію праці і виробництва, зміна організації праці. Теорія «збагачення праці» приділяє увагу змісту трудового процесу та його впливу на підвищення продуктивності та ефективності праці. Концепція «виробничої демократії» має на увазі участь працівників у прийнятті рішень та управлінні.

У 70-х рр.. XX ст. в США та Західній Європі виникає концепція якості трудового життя, пов'язана з теорією «людського капіталу» і що ставить на перше місце людини як самостійну творчу особистість, оптимально реалізує свої здібності при створенні сприятливих умов [8, с. 18-19].

Трудове життя, якість якої виступає мотиватором активності працівника, є поняттям багатоаспектним.

Під якістю трудового життя розуміється систематизована сукупність властивостей, які характеризують умови виробничого життя і дозволяють врахувати ступінь реалізації інтересу працівника та використання його здібностей (інтелектуальних, моральних, організаторських, фізичних та ін.) [9, с. 250-279].

Основу концепції якості трудового життя складають три найважливіших положення: забезпечення задоволення працівника досягненнями в праці, дотримання вимог трудової демократії, наявність можливостей постійного професійного росту. При цьому концепція включає два важливих напрями: автономія особистості працівника і можливість

розвитку його різноманітних здібностей, тобто індивідуальний підхід до людини на виробництві.

Якість трудового життя, з позиції змістовного підходу, являє собою сукупність властивостей, які характеризують умови й організацію праці (виробниче життя), що формують трудову активність і забезпечують реалізацію трудового і творчого потенціалу працівника, з метою задоволення потреб людини як особистості і як працівника, і на цій основі розвитку суспільства в цілому.

Для працівника істотне значення має не тільки високий рівень якості трудового життя, а й якість шляхів, способів і методів його забезпечення.

Система якості трудового життя виражається через складну структуру складових: якість техніко-технологічного середовища, якість змісту і характеру праці, якість винагороди, якість продуктивності, якість зростання, якість безпеки, якість відносин, якість керівництва, якість участі та ін. Перераховані складові трудового життя і їх взаємозв'язок повинні досягти конкретної якості, що задовольнить і працівника, і роботодавця, і держави [10, с. 58-59].

Для з'ясування юридичної природи особистих немайнових трудових прав проф. Лушников А. М. і проф. Лушнікова М. В. коротко зупиняються на історії проблеми. Австрійський юрист А. Менгер ще понад сто років тому писав про те, що працівник повинен мати можливість вимагати поваги й уваги до своїх особистих інтересів. Він запропонував законодавчо закріпити положення про те, що «будь-яка шкода, нанесена чиїм-небудь майновим інтересам, так само як і шкода, заподіяна будь-чиїм особистим благам, накладає на порушника обов'язок відшкодувати шкоду, причому байдуже, чи сталася шкода при виконанні умов договору або ж внаслідок недозволеного дії». Цей дослідник прямо стверджував, що «трудовий капітал народу» істотно важливіше «його речового майна», віддаючи пріоритет особистим немайновим прав порівняно з майновими. Російський юрист С.А. Беляєв на початку минулого століття констатував, що «право відшкодування моральної

шкоди є право принижених і ображених» експлуатованих осіб, тобто переважно найманих працівників.

Легалізація трудових прав в більшості країн приймалося в такій послідовності: регулювання охорони праці дітей і жінок, формування деяких мінімальних вимог щодо умов індивідуального трудового договору (максимальна тривалість робочого дня спочатку для деяких, а потім для всіх категорій працівників, в окремих випадках мінімальний розмір заробітної плати і періодичність її виплати, санітарно-гігієнічні вимоги до умов праці) [11, с. 203].

Варто зазначити, що трудове право було утворено саме як право захисту прав найманих працівників. Отак, у Великобританії, яка перша стала на шлях прийняття законодавства, яке обмежувало експлуатацію (закони початку XIX століття про охорону праці дітей і жінок). Більшість ініціаторів та прихильників прийняття перших фабричних законів в Англії 1802 і 1819 рр., в тому числі Р. Пиль, Р. Оуен, Р. Остлер та ін, спиралися у своїй діяльності саме на ідею про наявність у працівників певних невід'ємних прав, пов'язаних насамперед зі здоров'ям і життям.

В той же час у Франції, де перший Закон про охорону праці був прийнятий пізніше, ніж у Великобританії (Закон 1841 р. про працю дітей на промислових підприємствах), визнання трудового права відбулося набагато раніше. У Франції з'явилося поняття трудового права під час революції 1848 р. в якості узагальненої соціальної програми, тобто програми, що була спрямована на захист інтересів і потреб працівників.

В Росії першими актами про працю стали акти про застосування дитячої праці на нічних та небезпечних роботах 1882, 1885 рр., про відшкодування роботодавцем шкоди, заподіяної працівникові нещасними випадками на виробництві 1903 р.

Слід підкреслити, що першими актами про працю стали акти про охорону праці, а право на справедливі і безпечні умови праці – одно з найважливіших особистих немайнових трудових прав.

Однак, в науці трудового права особистим немайновим правам ще не приділялося достатньої уваги.

У сучасних умовах розвитку суспільства постановка проблеми про особисті немайнові трудових правах представляється актуальною в силу цілого ряду причин. По-перше, такий підхід дозволяє глибше вивчити юридичну природу особливої групи трудових прав, у змісті яких є основною особиста домінанта. По-друге, це дозволить більш чітко розмежувати предмети трудового і цивільного права, визначити їх точки перетину.

Література:

1. Основные проблемы гражданского права / Покровский И.А.; Редкол.: Козлова Н.В., Корнеев С.М., Кулагина Е.В., Панкратов П.А.. - 3-е изд., стереотип. - М.: Статут, 2001. - 354 с.
2. Мухаматзянов Р. Р. История российского либерализма до XX века// Вестник ТИСБИ. - 2006. - № 4.
3. Куренной А. М., Маврин С. П., Хохлов Е. Б. Современные проблемы российского трудового права // Правоведение. -1997. - № 2. - С. 19 – 40.
4. Очерки промышленного рабочего права / Таль Л.С.. - 2-е изд., доп. - М.: Моск. Науч. Изд-во, 1918. - 225 с.
5. Васин А. Л. Права личности в Российском государствоведении дореволюционного периода: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.02 - Конституционное право; Государственное управление; Административное право; Муниципальное право /А. Л. Васин. – Казань,1999. -18 с.
6. Солонченко, И. В. Конституционно-правовая концепция содержания личных прав и свобод в Российской Федерации: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.02 - Конституционное право ; Муниципальное право /И. В. Солонченко. – Ростов-на-Дону, 2004. – 25 с. С. 12

7. Лушников А.М., Лушникова М.В. Права работника на защиту трудовой чести и достоинства и обеспечения равенства возможностей на продвижение по работе (теоретико-прикладной анализ ст. 2 Трудового кодекса РФ) // Трудовое право. - 2009, № 2. - С. 107-112.

8. Цыганкова И. В. Качество трудовой жизни молодежи России - концептуальные основы формирования: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / И. В. Цыганкова. - М.: 2009. – 56 с.

9. Hackman R., Oldham G. Motivation through the design of work: a test of a theory //Organizational Behavior and Organizational Performance, Vol. 16, 1976, p. 250-279.

10. Жулина Е.Г. Деятельностный подход к управлению качеством трудовой жизни// Управление персоналом.- 2009, № 14. - С. 57-59.

11. Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права: Учебник: В 2 т. Т. 1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2009. – 879 с.

Анотація

Лагутіна І. В. Юридична природа особистих немайнових трудових прав. – Стаття.

У статті обґрунтовується, що однією з основних тенденцій розвитку трудових прав і сучасного трудового законодавства стало зміщення ціннісних пріоритетів у змісті трудових прав в сферу забезпечення всебічного розвитку особистості. Підкреслюється доцільність для визначення правової природи особистих прав людини застосування природно-правового і позитивістського підходів.

Ключові слова: права людини, природно-правової ідеї, якість трудового життя, особисті немайнові трудові права.

Аннотация

Лагутина И. В. Юридическая природа личных неимущественных трудовых прав. - Статья.

В статье обосновывается, что одной из основных тенденций развития трудовых прав и современного трудового законодательства стало смещение ценностных приоритетов в содержании трудовых прав в сферу всестороннего развития личности. Подчеркивается целесообразность для определения правовой природы личных прав человека применение естественно-правового и позитивистского подходов.

Ключевые слова: права человека, естественно-правовые идеи, качество трудовой жизни, личные неимущественные трудовые права.

Summary

Lagutina I. V. Legal nature of personal non-property labour rights. - Article.

The article substantiates that one of the major trends in labour rights and the modern labour legislation has been offset value priorities in the content of labour rights in the sphere of all-round development of personality. The article stresses the desirability to determine the legal nature of individual human rights and legal use of natural and positivist approaches.

Keywords: human rights, natural law ideas, quality of work life, personal non-property labour rights.